

Q e c e r c a 93

La influència de la mort:

l'home

i la

societat

de

Tortosa

al

s. XV

Núria Canyelles

Presentem un treball fruit d'una memòria de llicenciatura. Està basat en una font i en una zona molt concretes: el testament i Tortosa.

El testament és una font molt rica que permet de conèixer l'home del segle XV i, a través d'ell, la societat que l'envoltà. Tanmateix, aquesta documentació no és prou bona per a fer estudis econòmics ja que la imprecisió de les donacions i dels llegats no ho permet.

Abans de tot farem una breu anàlisi de qui eren els titulars de la documentació consultada.

Retrat dels testadors

En aquest apartat hem intentat de fer una descripció de la figura del testador de la Tortosa del s. XV a partir dels criteris d'identificació que ens han estat donats.

D'entrada, hem de dir que totes les persones que han fet testament davant del notari Bernat Vicents són de religió cristiana. És una evidència l'esment de la qual pot semblar innecessari, però hem de pensar que a la Tortosa del segle XV conviuen els fidels de les tres religions monoteistes: la cristiana, la musulmana i la jueva. Els *Costums* no prohibeixen ordenar l'acte de darrera voluntat a cap persona per qüestió de religió, però sí que incapaciten els no catòlics per a ser instituïts hereus.

El sexe predominant és el masculí tot i que la proporció de dones és força elevada; un 57'6% dels testaments consultats té com a titular un home, i un 43'4%, una dona. Veiem que la diferència només és de set punts, poca distància si tenim en compte la situació d'inferioritat jurídica i social que, en general, patia la dona baix-medieval.

La majoria dels testadors són ciutadans o esposes de ciutadans de Tortosa o del seu terme, és a dir el 94% de les persones són lliures i cristianes nascudes a la ciutat o al terme, o bé forasters que han assolit la ciutadania per alguna de les diverses vies que ofereix el codi tortosí. Del 6% restant, quatre testadors en són habitants, això és estrangers residents a Tortosa que tenen el propòsit d'establir-se en aquesta ciutat. La procedència d'aquests és força diversa: Alcanyís (Regne d'Aragó), Càller (Sardenya) i Lleó (Regne de Castella). Amb tan poques dades no podem realitzar cap estudi sobre els moviments migratoris (tant el de camp-ciutat com el d'interregnes) a la ciutat de Tortosa, ni sobre aliances personals entre els nouvinguts i els autòctons. Només podem dir que aquestes persones són una mostra de l'atracció que tenia la ciutat de Tortosa, ciutat activa i mercantil. Un parell sojarnaven a la ciutat quan els sobrevingué la malaltia que els portà a testar.

Sobre l'edat dels testadors, no en sabem pràcticament res. Només quatre especifiquen ser majors o menors d'edat, però pel fet de no haver trobat cap autorització paterna sabem que totes les persones de sexe femení són majors de 12 anys, i les de masculí de 14, edats mínimes requerides pel codi tortosí.

Al moment d'informar sobre el motiu que impulsa a redactar les darreres voluntats, rebem més dades que ens ajuden a configurar una mica millor el testador: un 67'7% està malalt i un 13'8% en l'edat senil. De tota manera aquestes dades són força inexpressives, ja que no ens diuen quina malaltia pateixen, ni tampoc sabem a partir de quina edat una persona entrava a la vellesa. Si destriem per sexes, hi veiem una gran diferència: el 21% de les dones diu que són velles, *senectute detenta*, mentre que només el 8% dels homes ha assolit aquesta fita.

La majoria dels testadors estan o han estat casats; de fet, el matrimoni és considerat pels moralistes de l'època (Eiximenis, B. Metge, V. Ferrer...) l'estat normal per a les persones civils.

L'anàlisi per sexes és força interessant. D'una banda, tenim més homes acompanyats per les seves esposes en el moment de testar (65% dels h. sobre 57% de les d.), i moltes més vídues com a titulars de l'acte de darrera voluntat (38% de les d. sobre 12% dels h.). Per aquestes informacions podríem deduir ràpidament que les dones vivien més temps que els homes; afirmació que no seria del tot falsa, ja que estudis actuals han confirmat la major longevitat femenina. El que sí que hem de matisar és que aquesta situació pot de-

pendre també de la diferència d'edat entre els components de la parella: l'home solia ser uns 12 anys més gran que la dona, cosa que fa que, per llei de vida, es mori abans.

Un altre aspecte que ens apropa al coneixement del testador és l'ofici que té. Establir categories socioprofessionals és una tasca difícil; per a fer-ho ens hem guiat amb les definides per diversos historiadors. Les pautes seguides per agrupar els testadors han estat bàsicament per l'afinitat en la tasca desenvolupada dins del funcionament de la vida econòmica de la ciutat. Així, hem agrupat els testadors en 10 categories:

1. *Pagesia*. Totes les persones dedicades a l'agricultura com a activitat principal i que s'han identificat com a pagesos o hortolans.

2. *Mercaders i corredors de coll o d'orella*. Persones que tracten o comercien amb gèneres venedors de tota mena, són intermediàries entre el venedor i el comprador al detall.

3. *Homes de mar*. Les persones les activitats de les quals tenen a veure amb el mar: pescadors, mariners, homes de ribera, patrons de barca i saliners. Pot semblar estrany el fet d'haver inclòs en aquest grup els saliners, però hem d'explicar que la seva relació amb el món marítim sembla que és força evident; els seus marmessors i testimonis acostumen a ser escollits entre els altres homes de mar, i fins i tot la seva feina s'hi confon: en Joan Ferruc s'identifica com a *salinerius sive piscator*, i dues de les tres persones salineres lleguen una part dels seus béns al bací del mar de la ciutat per al rescat de captius.

4. *Menestrals*. Persones que transformen les diverses matèries primeres en productes manufacturats. El volum de la documentació estudiada no ens permet establir distincions segons el material utilitzat (teixit, pell, fusta, metall...).

5. *Petit comerç i avituallament* (ens ha semblat inadequat de separar-los; pel poc nombre de representants, una altra classificació encapdellaria massa l'anàlisi en lloc d'aclarir-la). Persones encarregades de fer arribar determinats productes necessaris per als consumidors.

6. *Jornalers i treballadors rurals* (per les mateixes raons que les que acabem d'exposar no hem dissociat aquestes tasques). Set bracers i un garbellador componen aquesta categoria; per bé que l'agrupament sembli una mica inadequat (els jornalers exerceixen per a altres persones diferents treballs segons l'època de l'any i el garbellador té una tasca pròpia i fixa) els hem mig relacionat per la ruralitat de les seves feines.

7. *Serveis*. Tal com el nom ja indica, tenen per feina bàsica servir les necessitats d'altri de manera remunerada. Són els hostalers.

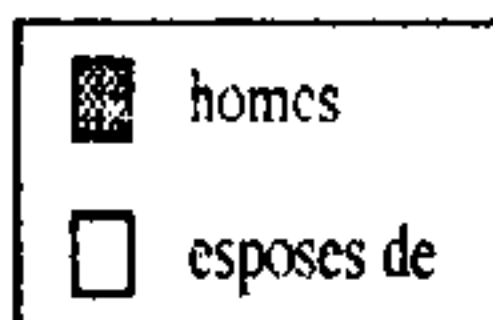
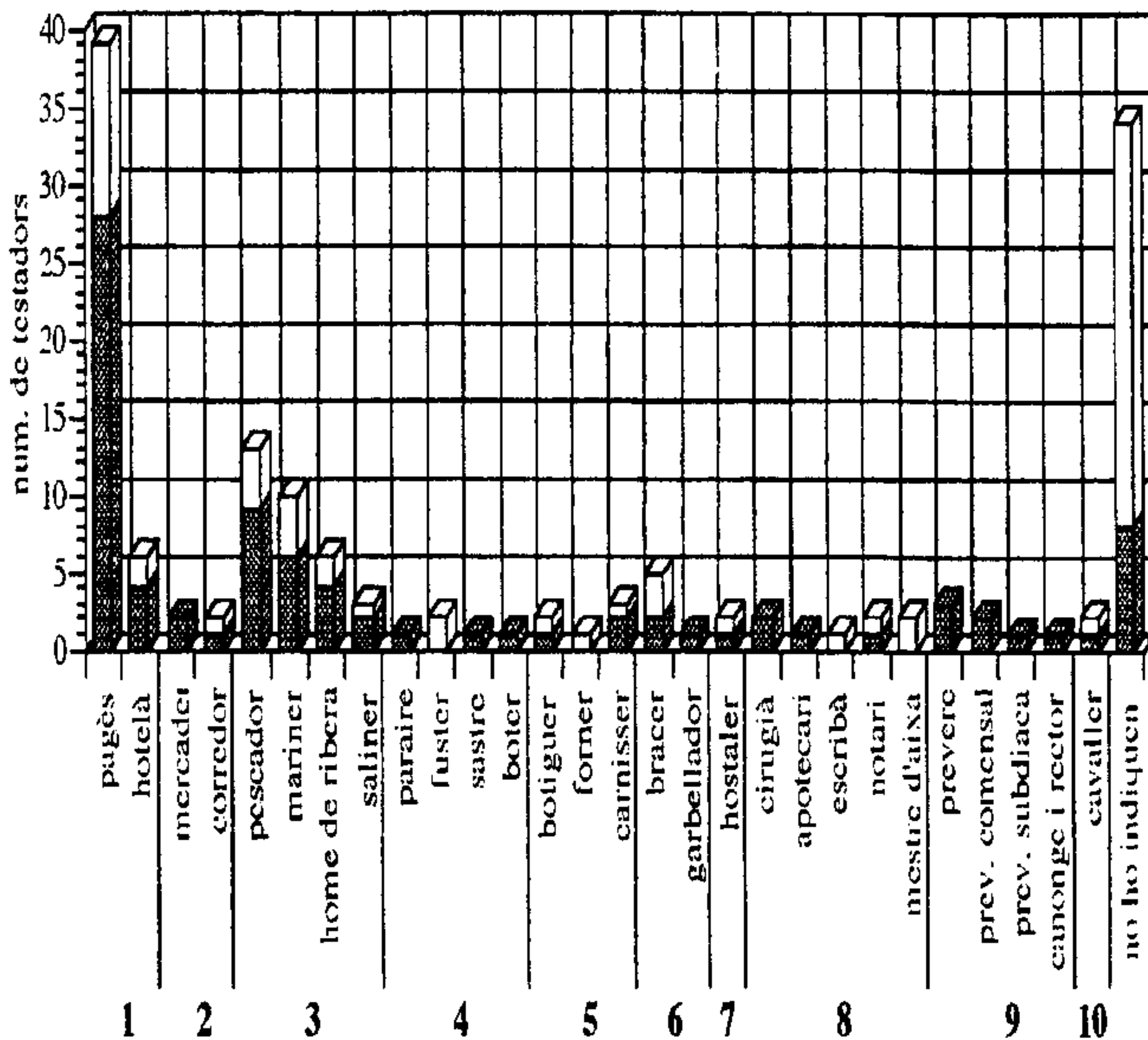
8. *Professions liberals*. És, també, una categoria molt heterogènia, però l'hem creada prenent com a base la tipologia de les tasques que fan, totes són intel·lectuals i el seu aprenentatge és més acurat i més inaccessible que el de la resta de professions; són: cirurgians, apotecaris (medicina), escrivans, notaris (homes de lletres) i mestres d'aixa.

9. *L'estament eclesiàstic*. Són preveres, alguns de diferents graus i funcions, i un és, a més, canonge i rector.

10. *Cavallers (miles)*: categoria de l'estament nobiliari que només té un paper consumidor en l'economia, només en són agents receptius de la producció.

Les dones han estat incloses en la categoria a què pertany, o pertanyia, el seu marit, ja que en són mantingudes i, de vegades, ajuden o comparteixen les seves tasques; i, també, perquè, per un *Usatge* declarat vigent a Tortosa, les dones gaudeixen de la mateixa situació jurídica dels seus esposos quan són casades, i del seu pare o germà quan són solteres.

Oficis i categories socio-professionals dels testadors

CATEGORIES SOCIOPROFESSIONALS:

- 1 Pagesia 29'6%
- 2 Mercaders i intermediaris 2'6%
- 3 Homes de mar 21'1%
- 4 Menestrals 3'3%
- 5 Petit comerç i habitualment 3'9%
- 6 Jornalers i treballadors rurals 3'9%
- 7 Serveis 1'3%
- 8 Professions liberals 5'3%
- 9 Clergat 5'3%
- 10 Cavalleria 1'3%
- No indicat 22'4%

11. Finalment, queden aquells testadors que *no indiquen la seva ocupació*, la majoria dels quals són dones. Les relacions d'aquests amb els marmessors i els testimonis escollits són tan diverses i aleatòries que no podem arriscar-nos a incloure'ls dins de cap de les categories precedents.

Som plenament conscients de la desigualtat econòmica a l'interior d'aquestes categories, factor distorsionador de tot estudi; aquest obstacle és molt difícil de solucionar, a causa del buit informatiu sobre el valor total dels béns dels testadors. Tots els testaments acaben traspasant *omnibus vero aliis bonis et iuribus meis* a l'hereu o els hereus universals; és aquesta resta dels béns i drets que ens eclipsa el coneixement de la capacitat econòmica dels titulars dels actes de darrera voluntat estudiats.

Una primera solució, que ens aproxima a aquesta informació, seria la de les despeses que el causant destina al ritual funerari. En la lectura del quadre realitzat per tal d'analitzar aquest punt, observem que l'emplaçament dels testadors d'una mateixa categoria varia força. De tota manera, hi ha grups amb una orientativa homogeneïtat. Us els comentem a continuació:

La pagesia és una de les categories més desiguals; aquesta dada no ens sorprèn gens, ja que els historiadors sempre han tingut cura de marcar les diferències internes d'aquest grup (la superfície de la terra que conreen, la qualitat d'aquesta i la condició jurídica a què estan sotmesos són factors prou importants per marcar-ne aquesta diversitat). Amb tot i això, veiem que la majoria, 37 dels 45, destinen menys de 100 sous al ritual funerari, i, d'aquests, una vintena estan entre 26 i 50 sous. L'actitud dels mercaders i dels intermediaris és molt igual, tots donen una quantitat entre 50 i 75 sous. Amb els homes de mar, tornem a veure una actitud dispersa que es concentra, però, entre els 50 i els 100 sous. Tres menestrals es gasten entre 30 i 60 sous, mentre que l'esposa d'un fuster s'allunya de l'homogeneïtat i demana 30 lliures (600 sous) de cera per a cremar, durant les misses, en el cor de l'altar de l'església de Sant Joan, en el cementiri de la qual es fa enterrar. Els treballadors rurals i els jornalers també són una categoria força desigual. Hi trobem un dels testadors que menys quantitat destinen a aquests actes, poc més de 4 sous, i els altres donen quantitats entre 40 i 80 sous. Els serveis queden englobats dins de la mitjana general, però amb una diferència remarcable entre ambdós hostalers: Les professions liberals, categoria heterogènia per ella mateixa, reafirmen les diferències sobre aquest punt: un notari, un mestre d'aixa i l'escrivà no destinen més de 80 sous a la institució eclesiàstica, mentre que els altres se situarien entre els 150 i els 250 sous. I el cirurgià Domènec Garcia hi apareix com la persona que reparteix la major xifra per a la seva ànima: estableix quatre aniversaris perpetus, pagadors amb les rendes de censals morts, que en total sumen 45 lliures (700 sous). Si tenim poques dades sobre l'estament nobiliar, encara és menor la informació que ens ofereixen; un dels dos encarrega als marmessors que tinguin cura d'organitzar les cerimònies escaients de la manera ben vista; l'altra testadora queda classificada a la columna dels que hi destinen entre 200 i 225 sous. El clergat és un estament del qual coneixem les enormes desigualtats internes, però els exemples que han aparegut en les pàgines del llibre de testaments del notari Bernat Vincents no es mostren a través de les donacions per a les cerimònies d'enterrament i els actes *pro anima*: tots hi destinen sumes considerables. On sí que apreciem certes diferències és en la distribució de llegats als parents i als amics més propers; de tota manera, no parlem d'un clergat pobre, es tracta d'un clergat urbà que està instal·lat a la Seu de Tortosa, al voltant del bisbe, i que gaudeix d'una situació benestant. Els testadors que no ens

informen de la tasca socioprofessional que desenvolupen són els més repartits, trobem persones que donen quantitats en cadascuna de les classes que hem establert.

La informació que acabem d'exposar és vàlida, però esbiaixada. La pregunta que tot seguit se'ns planteja és: Però, totes aquestes quantitats llegades, què representen per a l'economia dels testadors?, quina proporció dels seus béns destinen a la cura de l'ànima? La resposta és difícil, però, per vies indirectes, podríem arribar-hi. La nostra proposta metodològica és aquesta:

Tenim a la base quatre punts de referència: la llegítima que alguns testadors han llegat en numerari, el nombre de fills citats en el testament, els *Costums de Tortosa* i la suma dels diversos llegats a la institució eclesiàstica. Mostrarem el procés a seguir a través d'un exemple. En Joan Arnau, hostaler, llega a la seva filla Clara 25 lliures per la llegítima que li correspon. Sabem que té tres fills en vida i que els *Costums* estableixen que la llegítima equival a un terç dels béns del testador quan el nombre de fills no és superior a quatre –el cas del nostre exemple-. Reunint aquestes dades es realitzaria la següent operació:

$$3(\text{fills}) - 25(\text{lliures de llegítima}) = 75 \text{ lliures (un terç dels béns)}$$

$$75 (\text{la un terç dels béns}) - 3 = 225 \text{ lliures (total del valor dels béns)}$$

Després, passarem les diferents monedes a una mateixa unitat, nosaltres hem escollit com a base els sous. En l'exemple que seguim, tenim que el valor total del béns és de 225 lliures, quantitat que multiplicada per 20 (1 lliura = 20 sous) dóna 4.500 sous. Coneixent el valor dels béns dels testadors, podríem establir quina proporció es destina a l'Església. El següent pas a donar és sumar tots els sous destinats al ritual funerari i els llegats més generals donats a les esglésies. En el cas que seguim, serien 24 sous de ritual funerari + 5 sous donats per a il·luminació i obres = 29 sous. Després, per una simple regla de tres, establiríem quin tant per cent representen aquestes donacions sobre el total dels béns del testador: el resultat és d'un 0'7%.

Malhauradament, dels 159 testaments i codicils, només hem trobat 21 casos en què el testador indiqui en numerari la llegítima que pertoca als seus fills. Tal com veurem més endavant, la tendència majoritària és d'instituir-los hereus universals.

D'aquests 21, només n'hi ha 3 que donin la llegítima a persones solteres. Aquest fet és important, ja que el dot i l'augment són imputables a la llegítima, i els mateixos testadors ho indiquen en el moment d'establir la llegítima. Hem pogut notar aquesta important dada gràcies a dos testaments que donen una llegítima molt inferior als fills o a les filles casats amb relació a la que reben els solters. Com que no sabem quines quantitats van ser destinades a la donació *propter nupcias*, no podem arribar a esbrinar el valor de la llegítima ni, per tant, el de tots els béns.

En aquest estudi, ens haurem de basar en la informació orientativa que percebem de les quantitats destinades al ritual funerari. Tot i la imprecisió de les anàlisis que ens permeten aquestes dades, podem arribar a una conclusió: a la Baixa Edat Mitjana, l'hàbit de testar està extès per tots els graons de la societat, de qui tenia alguna cosa per a deixar.

Estat psicològic del testador. La seva actitud davant de la mort

El testament és un document lligat directament amb la mort. La seva vigència legal començarà el dia de la mort del titular; el testador és conscient de la importància d'aquest document que representarà la seva persona quan ell ja no estigui entre els vius. Davant de l'evidència de la mort que implica el testament, ens preguntem: en quin moment de la vida els tortosins del segle XV decideixen testar?

La resposta ens ve indicada en les primeres línies d'aquesta font: llevat d'un 2'6% dels testadors, tots concreten l'estat de salut en què es troben. El 67'7% testa quan està malalt, és fàcil de suposar que el risc de mort, que pot portar implícita la malaltia patida, és el que empeny aquests homes i dones a redactar l'acte de darrera voluntat; però només tenim la certesa de la sensació de proximitat de la mort en deu testaments on els titulars fan escriure *infirmirate detenta de qua mori timeo*. La vellesa, com a darrera etapa de la vida humana, és un altre factor que impulsa la redacció del testament. El causant veu apropar-se la fi dels seus dies per llei de vida, fins i tot, hi ha qui se sent defallir, *senectute detenta et corpore languens*, d'altres expressen que gaudeixen de bona salut, tot i la seva vellesa, *sanitate perfruens senectute tamen detenta*, o, al contrari, que a més de vells estan malalts, *senectute detentus et infirmirate*. Així, tenim que un 13'8% dels testadors són vells, i que en un 3'2% més es combina la malaltia amb la vellesa. Ens queda encara un 12'5% de persones que manifesten una salut perfecta i el motiu que els impulsa a testar queda amagat a la llum de la investigació en la majoria dels casos. Ens hi podem aproximar en dues ocasions en què el titular és una dona que està a punt de donar a llum: els infantaments no sempre anaven bé i la mare podia perdre-hi la vida. La proximitat del part pot ser la causa d'aquests testaments, tot i que elles no ho concretin. Un mariner i un home de ribera testen abans d'emprendre un llarg viatge. Els perills de la navegació són prou coneguts per aquests homes de mar, naufragis o captivitat són uns riscos habituals que porten aquests homes a deixar arreglats els seus darrers assumptes abans de salpar.

Només hem trobat dos exemples del que sembla que era força habitual; que la dona testés al mateix moment que el marit, el cas és que, precisament aquests esposos també són persones sanes, com la resta que representen aquest 12'5%.

Veiem, doncs, que el 84'7% dels tortosins del XV testen quan veuen propera la possibilitat de morir, ja sia a conseqüència d'una infermetat o de l'avançada edat.

Com els afecta estar tan a la vora de la mort?

La documentació en què hem treballat està inscrita en un període llarg de dificultats i de crisi. La relació amb la mort és quotidiana, s'accepta com a clausura d'un ordre natural establert: les onades de mortalitat se succeeixen, el mal és endèmic i l'epidèmia és el *modus* més freqüent de la mort. La pesta ja no es viu com un flagell apocalíptic, sinó que entra en la vida diària. Els historiadors francesos especialitzats en l'estudi de la mort i dels testaments assenyalen una tendència, naixent a la Baixa Edat Mitjana, de perllongació dels preàmbuls dels testaments on es fa esment directe de la preocupació per la proximitat de la mort, i que palesen una estranya impressió d'anihilament dels individus i del cos social sencer. Tanmateix, els testaments que hem consultat són iniciats amb una breu invocació a la divinitat, però no manifesten ni la por al judici final, ni la fragilitat de la condició humana. Els tortosins que testen al segle XV sembla que no manifestin el sentit de paüra que posen en relleu els testaments d'altres zones, la quotidianitat de la mort

treu rellevància d'aquest fet puntual de la vida terrenal; només n'hem trobat un esment que fa de punt de referència per a indicar un endeutament:

“Item, lego discreto Simoni de Podio Grosso, centum solidos in quibus volo quod comprehendatur illi viginti quinque regalia que sibi gratum mutavi, dum morabatur hic Dertuse tempore mortalitatem”.

Aquesta citació al mig del document, i sense cap escarafall, ens confirma la convivència amb aquestes mortaldats, i els en trau tota la importància i la rellevància que comportaria un flagell d'aquest tipus, si hagués estat un fet aïllat.

Ja tenim una mica situat el testador, l'home del s. XV. A partir d'aquí, hem observat la relació d'aquest amb la societat, en dues direccions: la influència de la societat sobre el testador i viceversa.

Influència de la societat sobre el testador

Diversos factors socials que actuen sobre el comportament humà:

El dret

Un primer factor a citar són les lleis. La normativa jurídica pretén establir unes pautes de conducta per a la població.

Nosaltres hem vist que en tots els documents consultats hi ha referències dels *Costums de Tortosa*. Pot semblar anacrònic basar-nos-hi, ja que aquest codi va ser escrit aproximadament a la segona meitat del segle XIII, però la vigència del codi tortosí es mantingué al llarg de diversos segles, tal com ho prova el fet que el 1539 se'n fes una edició d'uns 122 exemplars sense cap variació sobre el text anterior. El còdex original d'aquesta edició era de finals del segle XV, ja que és del 1464 la data de la *Confirmatio Generalis Omnium Privilegium, Libertatum, Concessionum, Gratiarum, Usuum et Consuetudinum civitate Dertuse...*, feta en temps del conestable de Portugal (proclamat rei d'Aragó i de Sicília el 21 d'abril de 1464). Així, doncs, podem afirmar que el període temporal que abasta la documentació que estudiem queda plenament emmarcat sota l'acció reguladora dels *Costums*. De fet, a cadascuna de les clàusules codiciliars hi llegim una referència directa a l'esmentat codi:

«*Et hoc est meum presens et ultimum testamentum, (...) et utilius valere poterit in eternum et debebit de iure comuni Consuetudine Dertusae.*»

El resultat de la comparació de les normes oficials amb la conducta dels testadors ens mostra que hi ha un respecte generalitzat pel dret. Per exemple, tots els titulars dels testaments consultats declaren estar en plenes facultats mentals, sentir-hi i parlar bé, seguint així les exigències que els *Costums*, hereus del dret romà pel que pertoca a la determinació de quines persones poden o no fer testament: els furiosos, els bojos, els pròdigs que l'administració hagi privat dels seus béns, els muts i els sords (si no és que el pugui escriure de pròpia mà), els condemnats a mort a qui se'ls hagi confiscat els béns, els serfs, els que no estan segurs del seu estat civil (si els fills de família dubten sobre si estan emancipats o sota autoritat paterna, i les serves sobre si són lliures o no), els monjos i els canonges regulars, i els captius, mentre no adquireixin la llibertat, són exclosos de la possibilitat de testar.

En la designació de l'hereu, també observem l'acompliment de la regla: la institució d'hereu pot fer-se a favor de qualsevol persona coneguda o desconeguda, pública o privada, parenta o estrangera. Se li exigeixen dues condicions: ser catòlic i tenir aptitud per a adquirir per testament, les quals s'acompleixen en tots els casos analitzats. Fins i tot, hem trobat el cas d'un convers, el sastre Simó Pont, que institueix hereves ses filles, i nomena hereus substituïts el seu germà Ben Venist Bubo, i els nebots, sota condició que es converteixin al cristianisme.

Tenim, doncs, que la regulació civil i, més concretament, la referent al dret successori, influeix en el comportament del testador.

Abans de continuar, hi ha un aspecte que ens agradaria d'assenyalar: l'hereu, és a dir la persona que haurà de substituir el testador en una determinada part, o en la totalitat de les propietats i dels drets, és instituït *heredem particularem*, en el primer cas (només rep una part, normalment la llegítima), i *heredem universalem*, en el segon, quan rep la

totalitat dels béns que queden després del pagament dels deutes, el repartiment dels llegats i de la llegítima. Els *Costums de Tortosa* sempre utilitzen els termes de *llegat* i *llegatari* en la regulació de la donació de la llegítima, mentre que la documentació tractada s'hi refereix sota la nominació d'hereu particular. Sembla que el llenguatge jurídic del segle XV ha encunyat un terme nou per a la situació de les persones, sempre familiars molt propers, que es consideren per damunt dels llegataris i per sota dels hereus universals: parlem de la institució de l'hereu particular, títol que no trobem regulat en els *Costums* redactats al segle XIII.

També, voldríem remarcar que les disposicions sobre el dret successori defugen la influència del dret de la Catalunya vella: encara que la figura de l'hereu és assimilada, aquesta tindrà un sentit diferent que no porta implícita la divisió de l'herència. Lalinde diu que el dret ofereix els instruments per a satisfer les necessitats socials. Hauríem, doncs, de considerar que les necessitats patrimonials de la Catalunya Nova difereixen notablement de les de la Catalunya Vella. Aquesta idea la trobem confirmada, tant en la teoria, als *Costums de Tortosa*, com en la pràctica, tal com comprovarem més endavant.

L'Església

Un altre component que emet influències i marca uns cànons de comportament al testador és la institució eclesiàstica.

Des del dia del bateig, quan l'home és només un nadó, ja entra a formar part d'una gran organització: l'Església.

Se sap part integrant d'una gran família espiritual: la de tots els fidels cristians, amb qui té uns deures a acomplir, tant amb els que estan a la terra, oferint llegats per a beneficència; com amb els que estan en el cel, a través de donacions per a misses *pro anima*.

Amb el ritu iniciàtic de l'aigua, la vida del nou cristià quedava emmarcada dins d'un cànon determinat: el que exigia la religió catòlica.

Des d'aquell moment, la seva actuació s'hauria de regir segons l'ordre dictaminat per l'Església.

Aquesta institució ens apareix com a imitadora de la família consanguínia i, alhora, com a creadora d'una família artificial.

La idea de la Mare Església acompanya el cristianisme des dels seus orígens. Els fidels són germans, els sacerdots, pares, i els edificis de culte, la casa de tots.

Tota aquesta terminologia fou emmanlevada d'unes estructures preexistents, les familiars. *Família* és un terme molt difícil de concretar; al llarg del temps ha anat variant i també s'ha entès de manera diferent en àrees geogràfiques més o menys allunyades.

Situem-nos. Som en una part del món anomenada l'Occident i a l'època romana (període de la història on trobem inscrit el naixement del cristianisme). La família romana designava "*la maison tout entière, maître, d'une part, et femme enfants et serviteurs vivant sous sa domination et sous le même toit*". La institució eclesiàstica reproduí aquest esquema i n'adaptà la terminologia, i creà, alhora, una estructura nova, però gens estranya a la naturalesa humana i que s'anà reforçant al llarg dels segles. D'aquesta concepció familiar de l'Església sorgeixen els lligams espirituals a què ens referíem, lligams que, canalitzats per la doctrina de la religió, comporten les obligacions ja comentades.

A través de l'Església, l'home ha desenvolupat unes relacions de parentiu espiritual, vincles que no s'acaben aquí. Els ritus eclesiàstics en crearan de nous, com ara els padrins i les padrines, primer del bateig i després de la confirmació. Els lligams entre padrí i fillol s'aniran reforçant i entraran en un terreny familiar molt indefinit. Sovint, el padrinatge era encapçalat per un consanguini, però no sempre les persones designades per a detentar aquesta responsabilitat tenen lligams de sang amb els afillats; tanmateix, aquestes persones seran incloses en el grup endogàmic en el qual el dret canònic no permet de buscar-hi un cònjuge. El padrinatge és entès com una forma d'adopció i ens ajuda a entendre el concepte de parentiu.

No trobem gaires referències en la documentació sobre els padrins; no sabem per què hi ha aquesta manca d'esments al padrinatge.

Amb el pas del temps, les formes socialitzades d'allò biològic es van sacralitzar: aliança, filiació i mort. És en aquest darrer aspecte que hem pogut aprofundir més a partir de la documentació consultada.

A poc a poc, l'Església anà aconseguint el control de la mort i el que l'envolta, des del darrer adéu al difunt fins a la idea d'una altra vida, que responia a l'eterna pregunta de la Humanitat: "On anem?". Diferents cerimònies anaren sorgint al llarg del procés de cristianització de la societat, i, amb aquest, del concepte de la mort. La tradició (és a dir, els usos comuns no imposats directament en el dret canònic) féu que uns determinats serveis s'anessin imposant amb regularitat, fins que al segle XV semblen imprescindibles per als testadors tortosins. Per al tortosí del s. XV la mort no és una fi biològica. La creença en la vida de l'ànima en el més enllà transformà el temps de la mort: el traspàs de l'ànima necessitava temps, concretament un any, l'any de dol. Aquest període s'inicia amb el sagrament de l'extremunció, la recepció dels sants olis, que aporten la gràcia de l'Esperit sant, que mou l'ànima a la virtut i a la perfecció, i que han de purificar el moribund i enfortir la seva confiança en Déu; continua amb els funerals, que ofereixen al cos el repòs etern i a l'ànima una primera missa que, juntament amb la del tercer dia –relacionada simbòlicament amb la resurrecció de Crist?, ajudaran a traspasar l'ànima, la qual franquejarà una segona etapa d'aquest passatge, que amb la missa del cap de l'any arribarà al tancament de l'any de dol. Aquests quatre actes són sol·licitats per gairebé tots els testadors, són els que hem anomenat de primera necessitat, ja que amb ells la cura de l'ànima queda coberta. La cristianització del ritual funerari és total. Hem de contradir aquí l'opinió de Le Bras i Rapp, els quals afirmen que l'extremunció era considerada un luxe, i com a tal un sagrament secundari per a ús dels rics. Per a ells, aquesta desacreditació no s'aconseguí modificar en els sínodes baix-medievals, cosa que portà que molts cristians morissin sense ser sagramentats. Els testadors que ens han deixat el testimoni de les seves darreres voluntats no pertanyen exclusivament a les categories socials més elevades, ans al contrari, la màxima representació és d'aquelles persones de condició més o menys humil; doncs, si el 98% d'aquestes demanen la imposició dels olis sants creiem que es pot demostrar que el sagrament havia deixat de ser elitista abans del segle XV, ja que en aquesta centúria ja hi estava totalment incorporat, almenys a Tortosa. També, volem assenyalar la discrepància amb l'article de Puigvert, Sanllehy, Serra i Tó. En el seu estudi, aquests autors han passat del segle XIV al XVI fent un salt de cent anys. El desconeixement del segle XV els ha fet fer un seguit d'afirmacions que són falses, com, per exemple, quan escriuen: "el cap de l'any només es presenta d'ençà del segle XVI", i, tanmateix, la

missa al cap de l'any està completament extesa en els testaments tortosins en què hem treballat.

Un altre aspecte important és el control sobre les formes d'aliança. La unió carnal d'una parella prendrà també un caire espiritual. Amb el sagrament del matrimoni, l'Església aconseguí dominar aquest acte natural. No només n'acaparà la cerimònia —organitzant un ritual cristià amb elements nous provinents de la seva litúrgia i adaptant-ne d'antics, com la imposició dels anells—, sinó que n'imposà el model: el matrimoni cristià és alhora un vincle exogàmic, monogàmic i indissoluble. Aquests tres aspectes estan sota control de l'Església: el dret canònic limità estrictament l'àrea on el matrimoni és prohibit, amb unes regles que persegueixen l'endogàmia parental; la monogàmia es reafirma en la prohibició de les segones núpcies, enteses com una bigàmia successiva, i la indissolubilitat del matrimoni també queda a les seves mans. L'Església ha unit en nom de Déu, i aquesta unió sagrada no pot ser trencada pels mortals. Només quan s'hagi faltat als desig-nis divins, l'Església podrà actuar de mitjancera per a restaurar aquesta falta.

El domini de l'aliança és de rellevant importància per tot el que implica, el control de la filiació i la transmissió de l'herència. L'Església no accepta els fills nascuts fora d'aquesta institució que ha creat. Els infants nats de les parelles que no aconsegueixen aquest requisit són considerats il·legítims i no tenen dret a herència, si no és que hi hagi una voluntat expressa del progenitor. D'altra banda, morir intestat és condemnable per Déu. Recordem que a l'origen de la recuperació del testament, a l'Alta Edat Mitjana, els escrivans eren els clergues. L'Església va promoure la redacció de l'acte de darrera voluntat, interessada a ser beneficiària de possibles deixes que, sense testament, anirien a parar als parents del causant automàticament.

Però, no només Déu es preocupa pels béns del testador. Els homes també condemnen el morir intestat. Les baralles per recuperar els béns dels difunts podrien provocar el desmembrament del grup familiar, i provocar una ruptura amenaçant per a l'ordre social.

La família es considera la cèl·lula bàsica de la societat, per mitjà d'aquesta es transmeten els hàbits socials i es regula una part de la redistribució patrimonial.

Hem arribat a un altre factor que exerceix la seva influència sobre el testador:

El parentiu

Els vincles testador-parents es troben en dos àmbits: el terrenal i el del més enllà. El titular de l'acte de darrera voluntat encara és al món dels vius, estableix lligams amb el món dels morts i es preocupa per mantenir els que creà en vida.

El testador recorda els ancestres, parents a qui retrobarà aviat. Els lligams que ha establert amb ells suggestionen la seva voluntat en, per exemple, l'elecció de cementiris i de sepultures. La sepultura representa el primer punt de contacte entre el testador i els seus morts. Analitzant la voluntat palesa en la documentació estudiada, veiem que:

-La meitat dels testadors volen ser enterrats al cementiri de Sant Joan, la necròpoli més antiga, on probablement reposen els seus avantpassats.

-Un 32% dels testadors vol ser sepultat amb la família. D'aquests, la meitat especifiquen un parent concret amb qui han mantingut un vincle de parentiu directes, tant en línia vertical ascendent (els pares) com descendent (els fills). L'altra meitat expressa la vo-

luntat de ser enterrat on hi ha els parents, i prou. Aquest terme, més imprecís, té un alt contingut informatiu: el testador mostra la voluntat de reposar on hi ha els seus ancestres, persones que conegué i persones que no, però que formen part d'un passat comú, d'allò que s'ha anomenat llinatge.

Volem fer notar també el fet que la voluntat de compartir la sepultura amb els parents s'observa en un gran percentatge de dones. Un 37% d'aquestes vol reposar al costat dels seus parents, i un 24'3% vora els marits. Tenint en compte que el matrimoni ha estat considerat com un trencament dels vincles de la dona amb la cèl.lula familiar a la qual havia pertangut fins al moment de l'aliança, hem de dir que la mort ofereix a les persones de sexe femení la possibilitat d'escollir entre retornar al bressol dels seus parents consanguinis, o restar al costat de qui, des del moment de l'aliança matrimonial, fou la seva família.

En la voluntat general de reposar vora les restes de familiars veiem uns lligams físics, d'espai, entre el testador i els seus morts. Acabem d'introduir una nova expressió: els lligams físics amb els ancestres. De manera antagònica, tenim l'expressió "lligams psíquics" o "de l'imaginari". Creiem que podem emprar aquesta darrera locució per a referir-nos als vincles que els testadors tenen establerts amb els parents del més enllà, relació que es fa palesa en la petició de misses i de trentenàries per llurs ànimes.

L'home urbà del segle XV no ha de ser definit dins d'unes estructures de parentiu estretes. Encara que la família nuclear és a la base de les seves relacions amb els vius, la família troncal o, fins i tot, patriarcal representa la relació amb els morts: la voluntat de ser enterrats a les tombes i als cementiris on hi ha els parents (entesos com un col·lectiu d'avantpassats) és més freqüent que no la de ser sepultats al costat de membres de la família nuclear (els pares, els fills o els cònjuges); i la cura de l'ànima dels parents en general és majoritària sobre la preocupació d'uns parents directes i concrets.

La categoria socioprofessional

La pertinença a una determinada categoria socioprofessional és una circumstància més que hem d'afegir al grup de les influències percebudes pel testador.

Encara que no podem distingir gaires diferències de comportament a l'àmbit intern, sí que hi són externament.

Tots els testadors preveuen el ritual funerari, però la composició d'aquest no depèn només de la religiositat, sinó de les possibilitats econòmiques de cada testador. Per les característiques de la documentació no coneixem directament la situació econòmica de cadascun, però els llegats a l'Església són força indicatius.

L'anàlisi per separat de cadascun dels diversos actes funeraris no ens aclareix gaire la visió global de l'embolcall de la mort. Hem cregut interessant de fer un quadre on apareguin destriades les diverses peticions. En primer lloc, hem agrupat els testadors segons el nombre de preveres que volen que intercedeixin per la seva ànima en l'extremunció, les exèquies, la missa del tercer dia i la del cap de l'any. Al costat, hi ha marcat el nombre, per sexes, de testadors que han sol·licitat la presència de cada determinat nombre de preveres. Tot seguit, hem anat anotant quantes d'aquestes persones afegeixen els diversos actes que hem assenyalat horitzontalment a la part superior del quadre.

La primera observació que podem fer és que majoritàriament s'escull un nombre

parell de clergues i que l'actitud de les dones i la dels homes no és diferent. Aquest comportament similar per sexes mostra l'existència d'una igualtat dels homes i de les dones davant de la mort.

Intentem treure una conclusió d'aquestes dades. Tenim dues realitats provades: la primera és que el nombre d'actes funeraris requerits augmenta alhora que creix el nombre de preveres sol·licitats; la segona és que cada clergue rep una quantitat fixa com intercessor i que aquest acte té un cost estipulat.

Si construïssim un silogisme amb aquestes idees, diríem que: com més diners destinats a la mort, un favor religiós més important es rep, i, per tant, aquelles persones que despenen més diners poden ser considerades més religioses, ja que tenen una major preocupació per la seva ànima. Ací, entrem en una problemàtica esmentada més amunt: no sabem quina proporció dels béns destina cada persona al ritual de la mort i a la salvació de l'ànima, però, de tota manera, creiem que la conclusió del silogisme no és del tot certa. Busquem una resposta intermèdia. Partim de la base que tots els testadors han requerit l'extremunció, els funerals, la missa del tercer dia i la del cap de l'any. L'assistència bàsica a l'ànima ja està assegurada.

D'una banda, podem pensar que, efectivament, les persones que han fet petició d'un nombre més elevat d'actes per la cura de la seva ànima responen a una convincent fe cristiana, i que, per tant, resolen llegar una part important dels seus béns a l'atenció del més enllà. Acabem de recordar que no sabem quin esforç econòmic representa per a aquests testadors els llegats que destinen a la cura de la seva ànima; però, hem de tenir present que: a més preveres, més cost; a més preveres, més actes; i, a més actes, major nombre de donacions. A l'evolució directament proporcional del cost del ritual funerari amb relació als elements que l'integren, l'acompanya la voluntat o la possibilitat del testador de poder despendre aquestes quantitats determinades. Creiem que si, precisament, aquelles persones que poden permetre's una major suma per a pagar intercessors coincideixen amb les que demanen un major conjunt d'actes és perquè el seu poder econòmic també és superior al de les persones que demanen menys clergues i menys actes.

Sens dubte, hi ha una part dels homes i de les dones que deuen actuar per creença religiosa i que, possiblement, despesen una part considerable del seu patrimoni per a aquests afers; potser encaixen més bé en aquesta actitud aquells que només estipulen la presència de dos preveres per als quatre serveis citats, però que, per a assegurar el bon traspàs, hi han afegit alguna trentenària –servei que eleva considerablement el total de sous llegats-. Si el servei mínim està assegurat amb la presència de dos preveres, per què cal demanar-ne dotze en lloc d'un parell en uns funerals, i afegir-hi no una sinó tres trentenàries i aniversaris perpetus? Són més pecadors i, per tant, necessiten més assistència les persones que volen un major nombre d'intercessors? Creiem que el no és evident i que la resposta l'hem de buscar en la mateixa naturalesa humana. Per més que l'Església prediqués la humilitat, aquesta virtut no ha estat mai integrada en el conjunt social. L'ostentació de les riqueses i del poder juga un paper molt important en l'increment del ritual de la mort. L'home, ésser social, es mor, però no vol trencar els lligams amb el món terrenal (el testament n'és una prova ben eloqüent). La mort és viscuda com la porta d'un viatge entre dos móns, el d'aquí baix i el d'allà dalt. Fins ara, les persones només en coneixen un; per això, al moment de donar el pas cap al més enllà, volen fer-ho amb la major dignitat, dignitat que no sempre hem d'entendre com a humilitat: per més profunda que sigui la fe en la vida eterna, l'home no es vol deslligar del tot del món terrenal i vol ser re-

cordat de la mateixa manera com va viure. L'enterrament del cos és el darrer moment en què l'home serà físicament present entre els vius i, per tant, tots els actes que prevegi restaran com a mostra del seu pas per la terra: el cos portat a espatlles de frares menors, seguit per una processó de canonges, les campanes repicant per tota la ciutat des de la Seu, uns funerals amb dotze preveres i amb dos grans ciris de cera a l'altar palesen un *status* ben diferent que el de les persones que van sense comitiva cap al cementiri i reben uns funerals amb dos preveres. Però, aquest record no s'acaba aquí i serà més llarg i intens com més sous hi destini cadascú: misses del cap de l'any amb deu preveres, sis trentenàries i aniversaris perpetus ajuden més a mantenir el record que no pas una simple missa obsequiada per dos preveres. Per tot això, gosem dir que l'organització del ritual funerari va menys lligat a la religiositat que a l'ostentació de la situació que es tingué en vida, o que es vol fer veure que es tenia.

El 97% dels testadors manifesten en quin cementiri volen ser enterrats. La diversitat de cementiris ens fa plantejar una primera qüestió: Qui s'hi feia enterrar? Hem fet servir el criteri de les categories socioprofessionals per a intentar respondre-hi. El quadre no mostra una realitat única, però ens informa d'unes tendències col·lectives: al cementiri de Sant Joan hi ha pràcticament la totalitat de la pagesia, dos terços dels homes de mar i la majoria dels menestrals. La influència dels ordes mendicants es fa pal·lesa en el 22'5% dels titulars que es fan enterrar en el cementiri de Sant Francesc, dels quals dos reposaran al claustre del monestir: els representants del petit comerç i de l'habitualment, la major part dels jornalers i dels treballadors rurals, així com alguns homes de professions liberals; malhauradament, el grup més gran de persones que escull aquest cementiri no ens dóna cap referència sobre l'ofici que fa.

El claustre de la Seu rep bàsicament el cos dels clergues i de la gent benestant (si s'ha de jutjar per la quantia dels llegats i de les despeses funeràries).

L'església de Sant Jaume, església parroquial situada al barri de Remolins, on diuen que habitaren els cristians de Tortosa quan la ciutat era musulmana, sembla reservada a la noblesa local. Veiem, doncs, que hi ha una distribució social de l'espai funerari.

Cal afegir que els cercles de relació que ofereixen les diferents categories condiciona, d'una banda, l'economia i el prestigi social, i de l'altra les possibilitats de coneixença de persones pertanyents a altres estaments. L'anàlisi detallada de les dades ens ha mostrat que els testadors segueixen la tendència d'escollir els seus marmessors i els seus testimonis entre els membres de la mateixa categoria socioprofessional. No hi ha una conducta gaire diferent entre l'elecció de les persones que seran executors testamentaris i els que fan de testimoni, però, tot i que les xifres són baixes, sembla que són aquests darrers qui estan inclosos en major nombre dins de la mateixa categoria socioprofessional del testador. És significativa, també, l'elecció de les persones que exerciran les tasques que els testadors els demanin, entre els membres del clergat o dels homes de lletres.

Els cavallers representen el col·lectiu més tancat. Només es relacionen entre ells i el clergat, un clergat representant dels graons més alts de la jerarquia eclesiàstica.

Sobre el clergat volem dir que encara que trobem molts de preveres com a marmessors i testimonis dels testadors de les diferents categories socioprofessionals observem que aquesta actitud no és la que segueixen ells. De manera majoritària, els clergues escullen els seus marmessors dins de l'estament eclesiàstic. És una relació descendent, però no ascendent.

La resta de categories s'interrelacionen amb força freqüència.

Influència del comportament del testador sobre la societat que l'envolta

A pesar de tots els condicionants citats (dret, família, Església, veïns i ofici), el testador té un paper actiu en la decisió de les seves darreres voluntats. Les seves resolucions influiran de manera directa o indirecta en la societat que l'envolta.

Seguint el mateix ordre d'influències, començarem parlant de la legislació.

El dret

L'anàlisi detallada de cada part i de les dades que transcrivia en Bernat Vicents ha posat en relleu l'incompliment d'alguns punts recollits pel codi tortosí.

L'aspecte més significatiu és el de la marmessoria: els *Costums* prohibeixen taxativament que les dones puguin ser designades per a portar a terme aquesta tasca, en canvi nosaltres trobem que un 12'5% dels executors testamentaris nomenats són dones. Totes elles són de família (representen el 22'8% dels marmessors relacionats per parentiu) i sempre les trobem acompanyades de presència masculina, sia aquesta de membres interns o aliens al vincles de sang. L'elecció d'una dona per a realitzar aquesta feina és feta majoritàriament per homes, un 79% dels casos on trobem marmessores. Pel testament d'Antoni Siurana, apotecari, sabem que es té coneixença de la prohibició

(...) *eligo manumissores mei presenti testamenti executores videlicet: dominam Altadonam, matrem meam, quamquam sit prohibitum de Consuetudine et* (nom del seu germà, també marmessor).

També, s'incompleixen els costums que deneguen a les femines la possibilitat de designar hereus substituïts per als fills que es troben en l'edat pupil.lar. El pare i la mare tenen la mateixa facultat per a nomenar substituïts dels seus fills, quan són majors de 12 anys les noies, i de 14 els nois. Als menors d'aquestes edats, només el pare els pot nomenar un substituït. Si mirem quin seguiment fan d'aquesta disposició els tortosins del s. XV, observem que són de titular femení un 25% dels testaments on apareix la substitució pupil.lar. Però, aquest percentage no és del tot cert, i l'incompliment de la norma augmenta si tenim en compte que en el total de la documentació hem trobat que, 4 de les 5 dones que hereten els seus fills en edat pupil.lar n'estableixen un substituït. Una interpretació d'aquest incompliment ens porta a suposar que la realitat superà la legislació: una elevada mortalitat infantil porta un augment dels problemes sorgits pel repartiment de les herències. Per a solucionar aquestes disputes es podria haver acceptat *de facto* la substitució a hereus propis practicada per les dones.

Després d'instituir hereus, els testadors amb fills en edat pupil.lar o menors d'edat (menys de 25 anys) nomenen les persones que seran tutors i/o curadors dels futurs orfes. Aquestes persones rescabalaran aquests nens de la necessitat d'educació, i de la capacitat jurídica d'aquests fills que han perdut els seus pares. En la regulació d'aquesta situació, els *Costums* estableixen que només el pare pot nomenar tutor i curador per als seus fills en testament o en qualsevol altre acte de darrera voluntat, tant si els ha instituït hereus com si els ha dat algun llegat. Ni la mare ni l'àvia poden fer-ho, perquè no tenen pàtria potestat. No es prohibeix, però, que elles puguin ser nomenades per a aquest càrrec. Vejam quin acompliment es fa d'aquesta norma: dels 30 testadors que tenen fills menors,

ACTES DEL RITUAL FUNERARI

Per fer aquest quadre hem establert una sèrie de grups basant-nos en el nombre de preveres que els testadors demanen que intercedeixin en l'extrema unció, els funerals, la missa del tercer dia i la del cap de l'any. Totes les persones que hem comptabilitzat per fer aquest quadre ho sol·liciten.

	nº de testadors total	Nº DE TESTADORS QUE HI AFEGEIGEN ELS ACTES													
		TOC DE CAMPANES	PROCESSÓ	TRASLLAT DEL COS	HÀBIT DE ST FRANCESC	CANT DE LETANIES	TENTENÀRIES				ANIVERSARIS		ALTRES MISSES		
							una	dues	tres	més	perpetus			temporals	
2 PREVERES	17	5					10	2					2*1	H	
	10	3					5	2	1				3*1	D	
3 PREVERES	11	4	1	2	2		4						1	H	
	7						5	1					2	D	
4 o 5* PREVERES	21	13	3	1			15	3	1				2	H	
	17	10	2		1	1	15	1	1		1		1	D	
6 PREVERES	17	15	5	2		1	8	2			⁽⁹⁾ ₍₄₎	1	2	2	H
	13	11	6	1	1	4	5	5	3		1 ⁽⁴⁾	1		1	D
10 PREVERES	2	2	1				1				1 ⁽⁴⁾	1*2		H	
	2	2	2			1	1				1 ⁽⁵⁾			D	
12 PREVERES	3	3	3	1		1	2				1 ⁽⁷⁾			1	H
	6	6	4		2				2		1 ⁽⁶⁾	1	1	1	D
20 PREVERES	1	1		1					1			1			D
24 PREVERES	1	1	1		1		1					1			H
NO CONCRETITZEN EL NOMBRE*3	8	2	1				3					1		1	H
	4	3						1	2					1	D

* només dos casos on es demanen cinc preveres.

*1 un dels casos no va acompanyant a una o més trentenària. La resta de misses són demadades per persones que sí que han encarregat trentenàries.

*2 funda tres aniversaris, també vol que es reparteixi almoïna cada dia que se celebri.

*3 és el grup més desigual, els actes que se sol·liciten estan concentrats en les mateixes persones. La major part ho deixen a l'el·lecció del marmessor.

Els números que llegim entre parèntesi en la columna "més"(que vol dir més de tres trentenàries), ens indica el nombre de trentenàries que demana aquell testador.

	nº testadors	trentenària*
2 preveres	27	20
4 i 5 preveres	38	36
6 preveres	30	28
10 preveres	4	4
12 preveres	9	6
20 preveres	1	1
24 preveres	1	1

*Hi ha d'altres testadors que sol·liciten trentenàries i que no estan comptabilitzats en aquest quadre. Són aquelles persones que deixen a mans dels marmessors l'elecció dels preveres.

	nº testadors	toc de campanes
2 preveres	27	8
4 i 5 preveres	38	23
6 preveres	30	26
10 preveres	4	4
12 preveres	9	9
20 preveres	1	1
24 preveres	1	1

	nº testadors	Processó i/o trasllat del cos*
2 preveres	27	0
4 i 5 preveres	38	5
6 preveres	30	11
10 preveres	4	3
12 preveres	9	7
20 preveres	1	1
24 preveres	1	1

* Hem agrupat ambdós actes perquè normalment van junts.

21 són homes i 9 dones. D'aquestes dones, 8 són casades, és a dir, encara tenen el marit viu, per tant els seus fills quedaran directament sota l'autoritat del pare; la que queda és vídua i ella sí que, tot i la prohibició, designa un tutor per al seu infant.

Totes aquestes situacions que, d'entrada, s'haurien de considerar anòmales no ho semblen pas al notari Bernat Vicents, que les transcriu sense cap mena de consideració especial. De vegades, els usos socials se sobreposen a la norma, l'acció individual i continuada de més d'un testador fa perdre a les lleis el seu sentit restrictiu. Un fet que cal remarcar de tot això és que precisament totes les faltes legals aporten una millora per a l'actuació jurídica de la dona tortosina del s. XV amb relació a la del XIII (moment de redacció dels *Costums*).

L'Església

Hem comentat la influència que exercia la institució eclesiàstica sobre els cristians que vivien a la Tortosa del segle XV. Sense desmentir-ho, ens hem d'adonar que la influència és mútua.

El testador destina al seu ritual funerari i a les obres pies la quantitat que ell creu convenient. L'Església necessita aquestes donacions per a sustentació de les seves estructures, per al manteniment del clergat i dels edificis de culte necessita els béns materials: la subsistència d'allò espiritual exigeix allò temporal.

La distribució de llegats entre diverses institucions clericals és l'actitud més freqüent, però, també, en les donacions destinades a una mateixa parròquia, els testadors destrien la funció a la qual destinen els seus llegats. Aquestes deixes depenen de la devoció personal del testador.

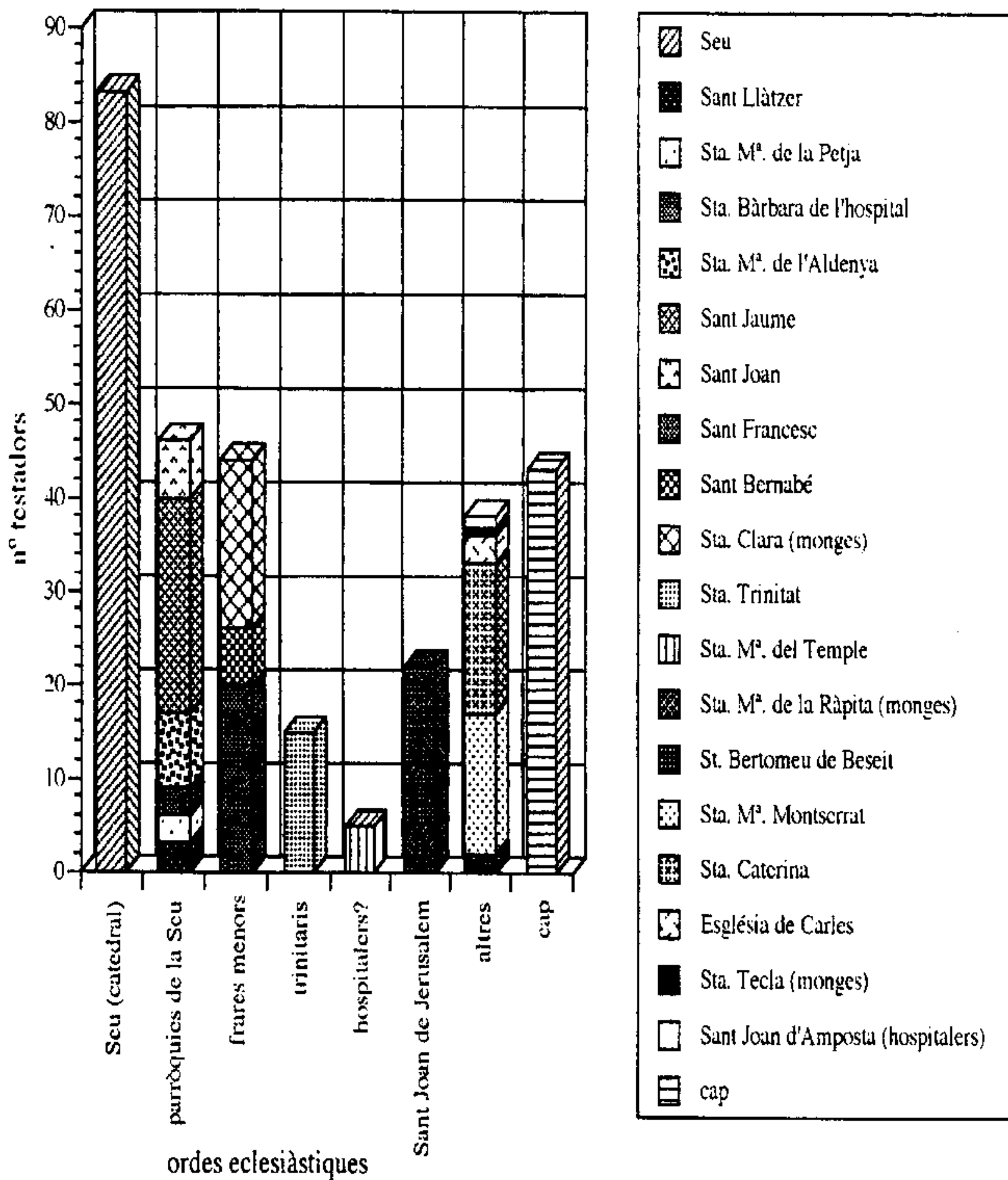
A continuació, volem fer un petit esment de les diverses entitats eclesiàstiques que existien a la Tortosa del segle XV i de l'actitud dels testadors envers aquestes. En el darrer quadre, veiem clarament que la importància de les donacions se centra en la Seu i en les seves parròquies. Els ordes mendicants són els segons en nombre de llegats dels testadors. Veiem que hi ha una part força gran de persones que no fan cap donació, a part del que estableix el ritual funerari. La resta de donacions es van distribuïnt en nombre menor entre els altres ordes. Un mateix testador acostumava a repartir llegats entre diverses parròquies i diversos monestirs. Hem intentat de veure si unes determinades categories socioprofessionals tenen preferència per uns ordes concrets. No hem pogut esbrinar-ho, perquè hem topat amb dos problemes: l'un és aquesta pluralitat de donacions que acabem d'esmentar, aquestes es combinen de moltes maneres, a això s'afegeix la poca representativitat numèrica de certes categories, de la qual cosa resulta una actuació diversa de cadascun dels membres.

Pel que fa a les quantitats llegades i al pes sobre la hisenda dels testadors, topem de nou amb el desconeixement del valor total dels patrimonis, però, de tota manera, podem dir que les quantitats lliurades a causes pies són mínimes comparades amb la resta del contingut del document —quan aquest és extens i detallat—. També hem observat que les donacions per al ritual funerari acostumen a ser força superiors que no les de caire assistencial, fins al límit que un 11'7% dels testadors que han previst tot un seguit de cerimònies i de misses *pro anima* no fan cap altra donació ni a l'Església ni a cap bací de la Universitat.

Veiem, doncs, que els homes del segle XV es preocupaven més de la cura de la seva ànima quan l'acte era individualitzat: el testador organitza la seva mort, el seu ente-

LES DIFERENTS ORDES I LES ESGLÉSIES DE TORTOSA

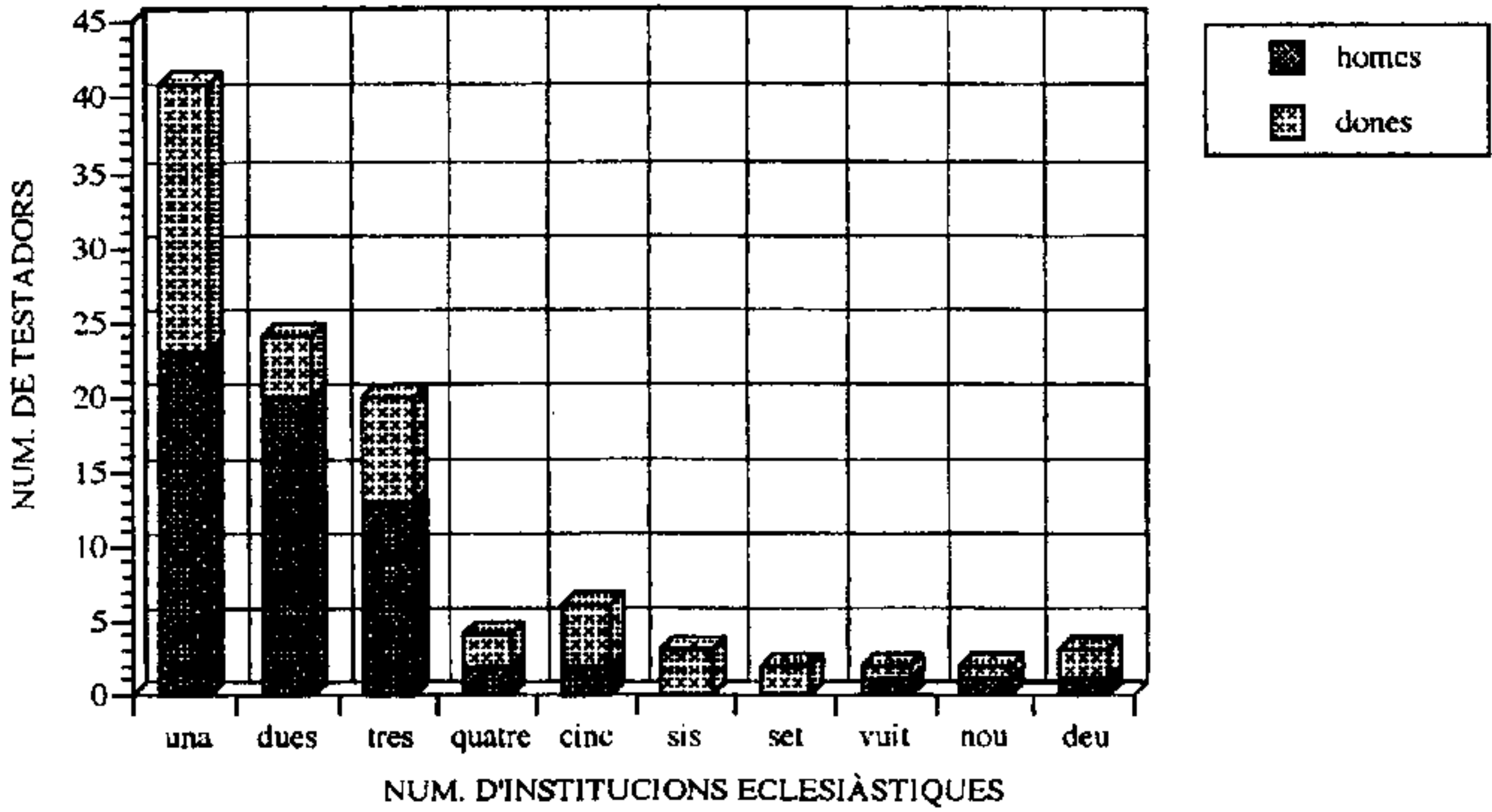
Per fer aquest quadre hem agrupat les dades que presentàvem en el quadre inferior de la pàgina anterior.

Hem escrit hospitalers amb interrogant perquè no sabem exactament a quina orde pertany Sta. Maria del Temple: al segle XV l'orde del Temple ja estava dissolta i gran part dels seus béns havien passat a l'orde de l'Hospital. A Amposta (ciutat propera a Tortosa) hi trobem hospitalers instal·lats, als quals, probablement, degué interessar la plaça templera de Tortosa.

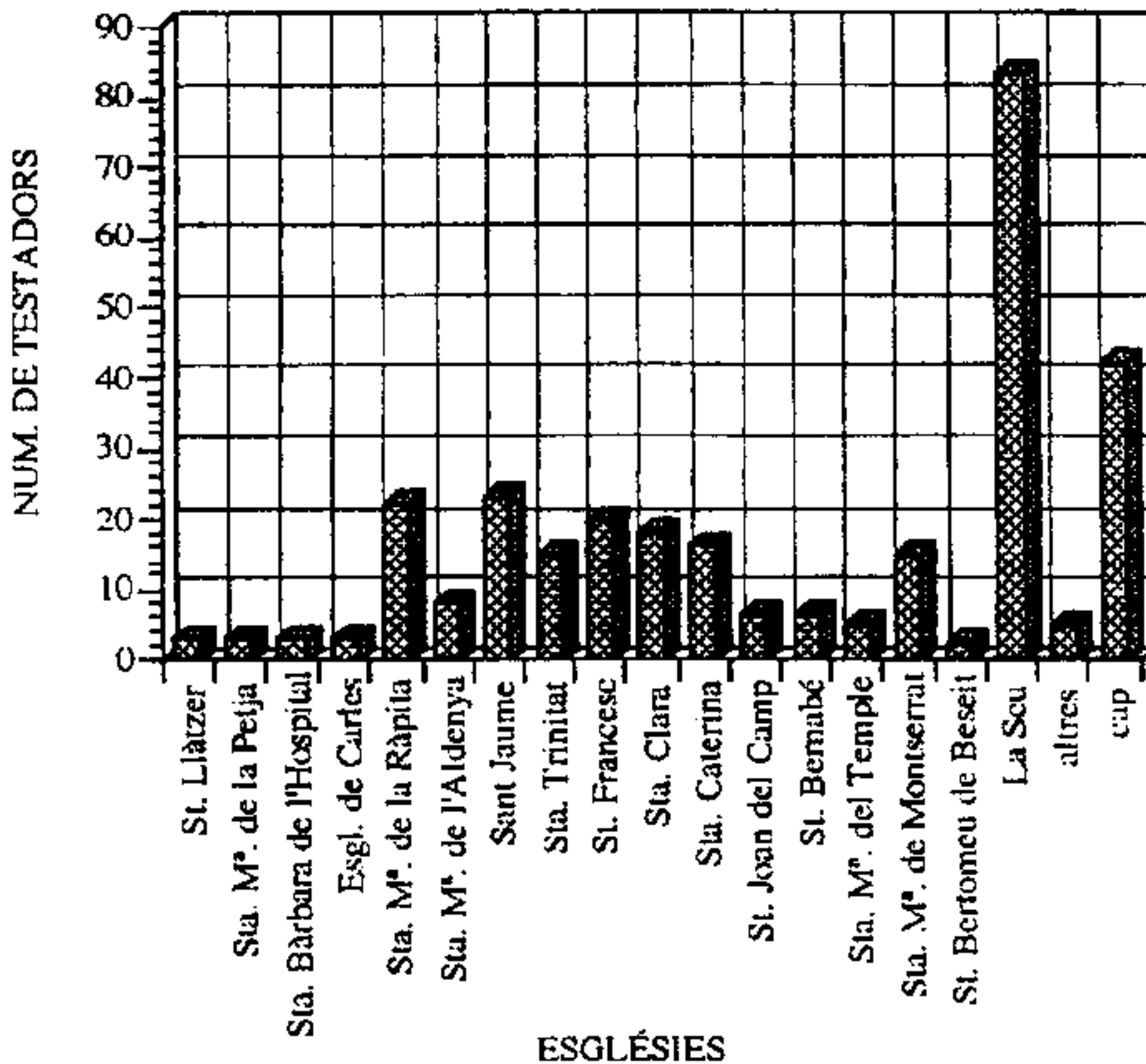
NOMBRE D'INSTITUCIONS ECLESIASTIQUES A QUI EL TESTADOR FA UNA DONACIÓ

Per fer aquest quadre hem sumat el nombre d'institucions eclesiàstiques (esglésies i monestirs) a qui un mateix testadors fa donació en un mateix document.

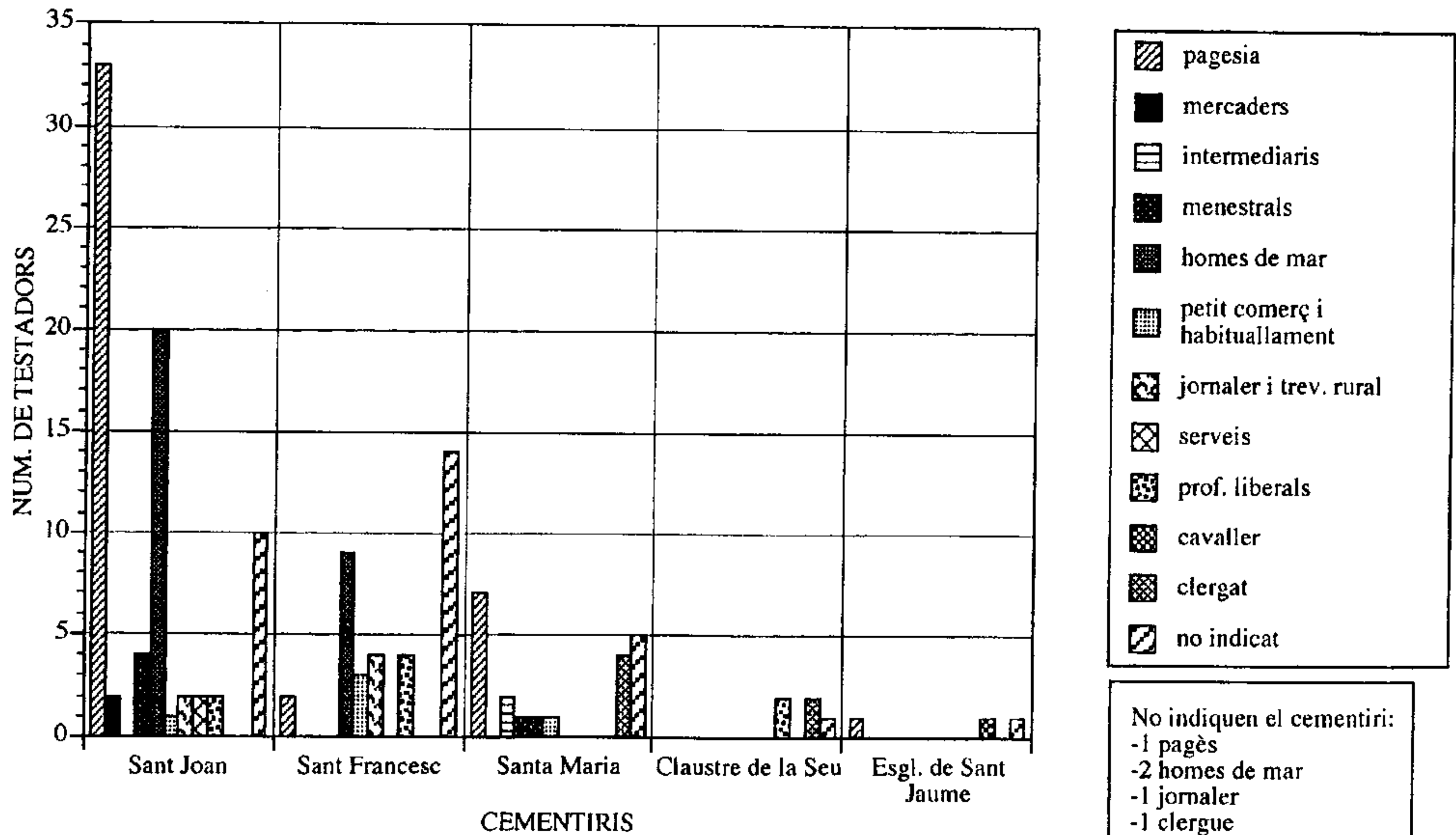

LES INSTITUCIONS ECLESIASTIQUES I ELS TESTADORS

Per fer aquest quadre hem comptat el nombre de testadors que fan una donació a una determinada església o monestir.

DISTRIBUCIÓ DE LES CATEGORIES SOCIO-PROFESSIONALS PER CEMENTIRIS

No indiquen el cementiri:
 -1 pagès
 -2 homes de mar
 -1 jornaler
 -1 clergue
 -2 que no diuen l'ofici
 -1 cavaller

rrament i els dies destinats al seu record. Prefereix destinar les donacions a unes tasques que mostrin externament la seva devoció i la seva caritat. Creiem que la rendibilitat immediata de la caritat els testadors la troben en els serveis que l'Església els ofereix pel bon repòs del seu esperit; després, i en quantitats inferiors, pensen en els altres, els pobres i els necessitats, en la caritat entesa com a tal, per bé que saben que també en trauran un benefici en un termini una mica més llarg; les bones obres ajuden a equilibrar la balança de la justícia divina.

Abans de canviar de punt, volem apuntar que ens trobem en una època on observem canvis d'actitud de la caritat que no són impulsats per l'Església, sinó que surten d'institucions laiques com per exemple el Municipi. Comença la secularització de les organitzacions de beneficència. La Universitat de Tortosa té un bací del mar per a rescatar captius i té cura d'algun hospital. Tot i que el control de la caritat està encara majoritàriament a les mans de l'estament religiós, el tortosí del segle XV escull entre aquest o un de laic.

Relacions de parentiu

En aquest camp, la voluntat del testador també juga un paper important. Encara que hem vist que el repòs al costat dels cossos dels avantpassats és majoritari, hi ha un grup que es vol fer enterrar a la pròpia sepultura i així ho indica. Representa un percentatge prou important: el 32% dels testadors (el 44% dels homes i el 18'2% de les dones).

Les causes les podem trobar en dues direccions. En primer lloc, cal no oblidar les qüestions econòmiques que porten a les migracions i, per tant, a un trencament dels lligams físics dels nouvinguts amb els avantpassats. En segon lloc, s'ha de tenir en compte que les persones que visqueren els darrers segles de l'Edat Mitjana desenvolupen una tendència cap a l'individualisme i cap a l'instint de propietat. Tot això va lligat amb el canvi d'actitud davant de la mort que es dona, segons Ariès, en el segle XII. Fins llavors l'home acceptava la mort com una de les grans lleis de l'espècie i no somniava ni a evitar-la ni a exaltar-la, l'acceptava com a part d'un destí col·lectiu. L'autor parla de sincronia contraposada a la diacronia naixent al segle XII, a la inquietud de particularitat de cada individu. És en aquesta època que comencen a aparèixer les inscripcions funeràries desaparegudes fa gairebé nou segles.

Com hem vist, tres segles més tard la preocupació per l'embolcall del seu cos està força generalitzada entre els testadors consultats.

La transmissió de l'herència es feia majoritàriament dins de la família consanguínia.

Abans d'analitzar les relacions del testadors amb aquesta família, hem cregut convenient de fer un buidatge de la terminologia que sobre aquest aspecte apareix en la documentació consultada. Alguns termes els hem pogut esbrinar gràcies a la genealogia que presenten alguns testadors: en tots el vocable emprat equival a un mateix tipus de parentiu.

Totes aquestes persones tenen una relació de parentiu amb el testador, i, segons aquesta, el testador els anomena amb un o altre nom.

Hem anomenat vincles determinats aquells que fan esment d'una persona concreta i d'un lligam ben establert. Per vincles indeterminats hem entès els que es refereixen a

un col·lectiu o a algú, sense cap més aclariment, i amb qui els uneixen uns lligams difícils de definir:

- Consanguini: El sentit és clar, la referència etimològica a *sanguis*, ens el situa dins dels parents biològics. Volem matisar que en la documentació consultada aquesta paraula no és emprada mai en un sentit de col·lectivitat. *Consanguineo* o *consanguinea* apareixen darrera del nom i dels cognoms de set llegataris. Aquesta coneixença tan concreta de la persona descrita amb aquest terme ens ha portat a pensar en la possibilitat que s'identifiqués amb la relació de cosins.

- Parent/parentiu: És un terme de creació medieval. Es refereix al conjunt de consanguinis de l'*ego* fins al 7è grau canònic; també als aliats d'aquests (consanguinis del cònjuge i cònjuges dels consanguinis)

- *Proximitas*: Sembla que evoca una relació espiritual originada en particular pel baptisme i per la confirmació. El *proximus* és a més el parent espiritual per excel·lència, el germà de Déu.

Aquest darrer vocable sembla que estigui fora de lloc, ja que les relacions espirituals les hem tractat en el punt anterior. Ja hem esmentat més amunt que els límits entre aquests sistemes de parentiu no estan separats per un mur, sinó per una membrana porosa, i aital sembla mostrar l'ús que en fan els tortosins del segle XV.

Fets aquests aclariments, intentem veure quina és l'actitud del testador davant d'aquesta xarxa de parentius.

Tot i que no podem arribar mai a refer les actituds relacionals entre aquestes persones, sí que podem aproximar-nos-hi. L'anàlisi de les dades ha palesat que l'heretament gira al voltant de l'eix de filiació. Sobre aquest punt, l'actuació de cada testador respondrà als factors que la seva realitat particular li imposi: la presència o no de fills, el nombre i el sexe d'aquests.

En absència de fills, l'hereu universal sol ser el cònjuge, però també hi ha una minoria que prefereix agafar la branca horitzontal. Tanmateix, quan el testador és vidu, a qui destina el seu patrimoni? No sabem el procediment que seguien els homes que es trobaven en l'esmentada situació, ja que en la documentació que hem consultat no n'ha aparegut cap exemple. Si observem els exemples femenins, veiem que la majoria miren de traspasar el patrimoni a membres del parentiu directe; és quan aquests falten que sol aparèixer la institució eclesiàstica com a hereva universal.

El percentatge de famílies conjugals sense descendència és força elevat, representa el 36%, però queda bastant allunyat del 47% que en Furió dóna sobre Alzira (1369-1523) en el seu estudi sobre la terra i la família al País Valencià. De tota manera, si en calculem la mitjana ens surten 1'4 fills per parella, un resultat baix, propi del moment de crisi on estem inscrits.

Hi ha un factor que no podem oblidar: l'edat dels fills. No sabem quants anys tenen aquests fills que els testadors citen en l'acte de darrera voluntat, però ens hi podem aproximar; de 194 fills uns 70 són menors, no sabem quants d'aquests arribaran a la majoria d'edat i, per tant, a percebre l'herència que se'ls adjudica.

Passem a veure com es feia el traspàs dels béns i dels drets patrimonials.

Una minoria dels testadors institueixen hereu el cònjuge o els néts i els nebots, però, com hem esmentat, els fills són qui seran designats majoritàriament hereus universals.

Quan només hi ha un fill viu, no hi ha problemes: tant si és noi com si és noia rep la totalitat del patrimoni.

El problema ve quan n'hi ha més d'un, en aquest cas el sexe dels fills és important.

Després de tractar les dades i per tal de globalitzar, hem de dir que de tots els testadors que tenen més d'un fill i que n'han instituït un (o més) hereu universal, el 64% es decanta cap a la partició del patrimoni, mentre que el 36% aposta per la indivisió. És en aquest darrer percentatge que trobem on es manifesta més la patrilinealitat. Aquesta es fa més evident quan el testador només té un fill entre una o més filles. D'altra banda, volem ressaltar l'elevat nombre de progenitors que tracten de manera igual els nois i les noies: els 65% dels que tenen diversos infants d'ambdós sexes. Quan els fills són del mateix sexe, s'actua diferent entre els nois i les noies, mentre que els pares de les femines les fan participants conjuntes de l'herència, la meitat dels progenitors dels descendents masculins es decanten per l'hereu únic.

Sembla que hi ha dos eixos al voltant dels quals gira la institució filial de l'hereu: D'una banda, una tendència a la no-partició per via patrilineal, i de l'altra, la tendència a la divisió per via bilateral.

El comportament dels homes i de les dones en les mateixes situacions no és gens diferent.

No és possible veure si hi ha una actuació diferent per oficis, a causa de les poques dades amb què comptem. Les diferents situacions familiars ens portarien a crear moltes subdivisions que no aportarien informacions globals d'anàlisi.

Els resultats no ens han de sorprendre, ja que els *Costums de Tortosa* consideren perjudicial la proindivisió. Quan regulen els possibles problemes que poden sorgir de la no partició d'uns béns, sempre ho fan pensant que aquests béns tenen per propietària més d'una persona. El dret de la Catalunya nova és ben diferent del de la Catalunya vella. L'anomenat dret català veu en l'hereu el successor del pare: hereu únic i de sexe masculí, sempre que sigui possible, qui, a més del traspàs de la totalitat indivisible dels béns del testador, rep el càrrec d'ocupar la plaça del *pater familias* i de continuar sense cap modificació interna l'estructura de la llar.

Tornem a trobar actituds diverses que es realitzen íntegrament per voluntat del testador. En última instància, la realitat viscuda per cadascú és el que influirà en la distribució de les seves propietats. No oblidem que el causant també té la possibilitat de desheretar qui vulgui.

Abans de passar a tractar un altre aspecte, creiem oportú d'esmentar per damunt les qüestions que afecten la parella. Tenint present que parlem d'una part de la societat que és de religió cristiana, sabem que l'aliança matrimonial és exogàmica, monogàmica, indissoluble –fins a la mort d'un dels dos cònjuges– i amb finalitat reproductiva. Trobem el matrimoni en la base de l'estructura familiar; la parella és l'embrió de la família nuclear que es desenvoluparà amb els infantaments.

El testament precedeix la mort d'un dels cònjuges, en quina situació queda el que resta viu?

Ja hem comentat que les persones que no tenen descendència directa vertical opten generalment per instituir hereu o hereva universal el seu cònjuge, i que alguns subroguen la línia de descendència vertical per l'horitzontal (germans i nebots). Amb l'herència de tots els béns del testador, la situació del cònjuge queda ben parada.

Sabem també que les persones que estan casades i amb fills acostumen a instituir-

los hereus. Quina és, en aquests casos, la situació en què queda el futur vidu o la futura vídua? Generalment, es nomenen usufructuaris de la totalitat dels béns. L'actitud distinta dels marits envers les esposes, i viceversa, no es fa evident en aquest gest, sinó en les condicions que imposen a la respectiva parella: les dones donen un marge més gran de llibertat que els homes; la majoria d'elles no marquen cap requisit a acomplir; al contrari que els homes, que escapen la lliure actuació de les seves mullers, amb condicions més o menys rígides. A la meitat de les usufructuàries, els exigeixen castedat per a poder gaudir dels fruits dels béns del testador; a una quarta part, els ofereixen la possibilitat de venda dels béns, però només en cas que fos necessari per al seu manteniment i el dels fills; la quarta part restant té plena potestat sobre l'administració del patrimoni.

Queden 9 homes i 7 dones que no són instituïts ni hereus universals ni usufructuaris, són llegataris. Les esposes rebran senzillament allò que s'estipula en un contracte matrimonial de règim dotal: la restitució del dot, l'augment i els béns parafernals (quan n'hi ha); hi ha qui rep, a més, una quantitat com a millorament. Sobre els marits només podem dir que rebran llegats de diferent valor, des de vestimenta a la renda vitalícia d'un censal.

La situació econòmica en què quedaven els vidus no ha estat mai tan preocupant com la de les vídues. L'home era la força productiva d'una llar, la pèrdua de la dona no significava per a ell un trasbals en la seva situació financera. La posició de la vídua n'és l'oposada. La major part dels historiadors que han treballat sobre testaments i/o sobre la dona medieval, parlen de les grans dificultats en què quedava la part femenina d'un matrimoni quan la masculina moria. La condició de les tortosines queda força allunyada d'aquesta afirmació. Els seus esposos acostumen a deixar-los els mitjans que els permetran de viure de la mateixa manera que ho feren vora d'ells. Encara que la llibertat d'actuació per a la meitat d'elles queda retallada (les que estan sota reserva d'usdefruit), l'altra meitat són hereves universals i, d'aquestes, només quatre estan sota clàusula de restitució a la seva mort. A més de la decisió que prengui el testador, la vídua té la facultat d'elecció per a acomplir les condicions imposades o no. Només ella té el poder de decidir si vol continuar vivint en aquella casa i conservar-ne els béns adjudicats, o si vol tornar-se a casar i recomençar una nova llar.

Per les dades recollides en els testaments consultats, aquesta darrera actitud no és gaire freqüent. Només han aparegut un home i una dona que facin esment d'un cònjuge anterior. Hem de fer notar aquí que els *Costums de Tortosa* contempen amb tota normalitat aquesta possibilitat, fins i tot no titllen com a improcedent el pagament de l'escreix, sinó com a voluntari. Ja hem dit, però, que el dret canònic no ho veu amb bons ulls. Caldria un estudi més ampli per a poder observar la conducta dels tortosins i de les tortosines sobre aquest punt.

La categoria socioprofessional

La pertanyença a una determinada categoria socioprofessional és molt important, però no determinant. A la Baixa Edat Mitjana, els estaments comencen lleument a tornar-se permeables, n'és una mostra el pagès que té com a marmessor un cavaller, que també vol ser enterrat a l'església de sant Jaume, preveu un funeral molt lluït, i llega quantitats força elevades; també cal considerar el fet que els cirurgians siguin acceptats al

claustre de la Seu, o que el mercader Arnau de Montornès vulgui ser enterrat a l'església del monestir de Sant Francesc en una sepultura que fa construir.

La distribució social de l'espai funerari existeix, però va més lligada al prestigi social de cada individu que a una devoció col·lectiva de les diverses activitats professionals.

A tall de conclusió, intentarem dibuixar a grans pinzellades la societat cristiana i urbana de la Tortosa del segle XV:

-Els tortosins que visqueren i moriren en aquest darrer segle de l'època medieval es regulen pel dret dels *Costums de Tortosa* i pel Dret Canònic. No demostren temor de la mort. L'organitzen i la preveuen a través d'uns esquemes i d'uns rituals imposats pel cristianisme, però no hi ha signes de desesperació i d'impotència davant del traspàs en les clàusules dels testaments. Les donacions a la institució eclesiàstica van més lligades a la voluntat d'ostentació que a la religiositat dels testadors.

-La família nuclear és la base de les relacions amb els vius; la família troncal o, fins i tot, patriarcal, l'és en la relació amb els morts. La distribució de l'herència es fa per línia vertical descendent, amb tendència a la repartició. El nombre de fills per parella és més elevat que en d'altres zones de la Corona d'Aragó a la mateixa època.

-El comportament dels homes i de les dones no és gaire diferent, fins i tot l'incompliment de la normativa dels *Costums* n'aproxima l'actuació.

-La vida econòmica s'organitza a través de la divisió del treball, tal com ho manifesta la pluralitat d'oficis esmentada. Aquesta diversitat demostra que l'acte de darrera voluntat ha arribat a tots els esglaons de la jerarquia social. La pertanyença a una determinada categoria professional no canvia la conducta de base, però sí que marca les actituds externes.